TEKKELERİN SEDDİNİN 100. YILI

TARİH, TOPLUM VE DÜŞÜNCE

Editör
Ali SATAN

tezkire

Ali SATAN

Prof. Dr. Ali Satan, Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesidir. Lisans eğitimini 1990 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesinde tamamlamış, yüksek lisansını 1994 yılında *Türk İnkılaplarının İngiltere Basınına Yansıması (1923–1930)* başlıklı tezle, doktorasını ise 2001 yılında *Halifeliğin Kaldırılması* başlıklı çalışmasıyla Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde tamamlamıştır.

Akademik hayatına 1994 yılında araştırma görevlisi olarak başlayan Prof. Dr. Ali Satan, hâlen Marmara Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümünde kıdemli profesör olarak görev yapmaktadır. Çalışma alanları başta Türkiye Cumhuriyeti tarihi, Atatürk dönemi, Millî Mücadele, Türk dış politikası, yakın dönem siyasi tarihi, halifelik, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş süreci, Kıbrıs meselesi, Türk diplomasi tarihi ve İngiliz arşiv belgeleri olmak üzere Cumhuriyet tarihi ve yakın dönem Türk siyasi tarihi üzerine yoğunlaşmaktadır. Lisans, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihi, modern Avrupa tarihi, Türk diplomasi tarihi, Cumhuriyet dönemi toplumsal tarihi, Atatürk dönemi dış politikası ve çağdaş siyasal sistemler gibi çok sayıda ders vermiştir.

Prof. Dr. Ali Satan, bugüne kadar Cumhuriyet tarihi, Millî Mücadele, Türk siyasi hayatı, Osmanlı'nın son dönemi ve yakın dönem uluslararası ilişkiler alanlarında 60'tan fazla yüksek lisans ve doktora tezine danışmanlık yapmıştır. Yetiştirdiği araştırmacılar, Türkiye'nin farklı üniversitelerinde akademik çalışmalarını sürdürmektedir. Akademik yayınları arasında ulusal ve uluslararası hakemli dergilerde yayımlanmış çok sayıda makale ile editörlüğünü üstlendiği ve yazarlığını yaptığı kitaplar bulunmaktadır. Özellikle *Son Halife Abdülmecid Efendi*, *Türk ve İngiliz Belgelerinde Halifeliğin Kaldırılması*, *100 Soruda Millî Mücadele*, *Ya İstiklal Ya Ölüm: Kongrelerle Millî Mücadele Dönemi*, *1935 Atatürk'e Suikast*, *Batı Basınında Lozan* ve *II. Dünya Savaşı'nda Türkler* adlı eserleri Cumhuriyet tarihi literatürüne önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca Lozan Barış Antlaşması, hilafet, Kıbrıs, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Millî Mücadele ve Cumhuriyet dönemi üzerine editörlük çalışmalarında bulunmuştur.

Prof. Dr. Ali Satan, *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi* ile *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*nin yayın kurullarında yer almaktadır. Ayrıca çok sayıda akademik dergide hakemlik faaliyetlerini sürdürmektedir.

TEKKELERİN SEDDİNİN 100. YILI

TARİH, TOPLUM VE DÜŞÜNCE

Editör
Ali SATAN

tezkire

tezkire

Tekkelerin Seddinin 100. Yılı: Tarih, Toplum ve Düşünce
Editör: Ali SATAN

Tezkire Yayınları: 76
ISBN: 978-605-9835-58-9

Yayın:
© Tezkire Yayınları, 2026

Yayın Yönetmeni: Yunus BADEM
Yayın Koordinatörü: Halil PEÇE
Yayına Hazırlayan: Zeynep AKARSLAN
Tashih: Ferhat İMER
Son Okuma: Yunus MUCAN

Anahtar Kavramlar/Key Concepts
Tekkeler, Tasavvuf Tarihi, Türk-İslam Medeniyeti, Yaygın Eğitim, Sosyal ve Kültürel Hayat, Tekkelerin Kapatılması

Sufi Lodges (Tekkes), History of Sufism, Turkish-Islamic Civilization, Non-Formal Education, Social and Cultural History, The Closure of the Dervish Lodges

1. Baskı: Tezkire Yayınları, Temmuz 2026

Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tümünün veya içeriğinin herhangi bir bölümünün yayıncının yazılı izni olmadan fotokopi dâhil, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılması yasaktır.

Baskı: Sebat Ofset
Sertifika No: 74481

Tezkire Yayınları
Yayıncılık Sertifika No: 52493
1071 Usta Plaza - Kızılırmak Mah. 1443. Sok. No: 25
Çankaya/Ankara

Sahibiata Mah. M. Muzaffer Cad. No:41/1
Meram/Konya

Konevi Mah. Larende Cad. No:20/A
Meram/Konya

Tezkire, Çizgi Kitabevi Markasıdır.

www.tezkireyayinlari.com
tezkireyayincilik@gmail.com
Twitter : tezkirekitap
Instagram : tezkire.dergisi
Facebook : Tezkire Dergisi

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....7

Tekkelerin Kapatılmasını Nasıl Okumalıyız? 11
Mahmud Erol KILIÇ

Tekkeler Kapatılınca Şeyh Efendiler Nasıl Bir Yol İzledi? 21
Mustafa KARA

Tekkelerin Kapatılmasının Türk Tefekkür Dünyasına Etkisi 29
Sait BAŞER

Tekkelerin Kapatılmasının Türk Mûsikîsine Etkisi 35
Ruhi AYANGİL

Yirminci Yüzyılda Bosna Hersek Tekkeleri ve Toplumsal Etkileri 47
Kazim HACIMEYLIÇ

Kosova Tekkelerinin Güncel Durumu.....59
İsmail GÜLEÇ

Tekkeler Kapatılırken Diyanet İşleri Başkanlığı Kurumsal Suskunluğun Teo-Politiği... 67
Hicret K. TOPRAK

Modern Zamanlardaki Tekke-Toplum İlişkisine Dinamik Bir Örnek Olarak Darende Dergâhı/Tekkesi ve Osman Hulusi Efendi.....95
Süleyman DOĞAN

Ümm-ü Kenan Dergâhı Şeyhi Kenan Rifâî Örneğinde Tekkelerin İşlevine Bakış.....121
Can CEYLAN

1925 Sonrası Bektaşiliğin ve Bektaşi Tekkelerinin Durumu 139
Fahri MADEN

Cumhuriyet Dönemi Tekke Politikası 193
Mustafa ÖZSARAY

Kırım'da Tasavvufun İzleri: Gözleve'deki Derviş Tekkesi 227
Elif UZUNAĞAÇ

Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasının Sosyolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme .. 239
Ahmet YAPICI

Tekkelerin Seddinin Yüzüncü Yılında "Türk Tasavvuf Musikisi ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı".....273
Mehmet Cemâl ÖZTÜRK

İstanbul Tekkeleri ve Kazan Tatarları 351
Alfina SİBGATULLİNA

Sovyet Döneminde Kırgızistan'da Dini Hayat: Zaviyelerin (Hücrelerin) Durumu 361
Zukhra ALTYMYSHOVA
Abdiraşit BABATAYEV

Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasıyla Kıbrıs'ta İngiliz Dönemindeki Durumuna Dair Bir Değerlendirme (1878-1960) 377
Mustafa Kemal KASAPOĞLU

Kosova'da Rifâîliğın Gelişimi ve Hacı Şeyh Musa Dergâhı.....417
Shkemb NOVOKAZİ

Tekkelerin Kapatılmasının Din Algımıza Etkisi 427
H. Kâmil YILMAZ

Extended Abstract.....438
Dizin.....441

Ön Söz

Tekkeler, Türklerin İslam dinini kabul etmesiyle birlikte ibadethane işleviyle bilinen bir mekân olmasının dışında her yaştan ve eğitim seviyesinden kişilerin uğrak noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Örnek insan yetiştirme misyonunu üstlenen tekkeler; yaygın eğitim kurumları olarak sadece dini hayatın bir parçası değil aynı zamanda cemiyet hayatının nerdeyse tamamında etkili olan müesseselerdi. Tekkeler, misafirhane, aşevi, sohbet ve irşat faaliyetleri gibi sosyal hayatın içinde ve kültürün üretilip öğretildiği kültür ve sanat merkezleri olarak görev ifa etmişlerdi. Sınırları aşan gönüllü teşkilatlı yapıları ile gerek fütuhat devirlerinde gerekse vatan müdafaasında her türlü görev ifa etmeyi bilen insanların yetiştirildiği kurumlardı.

Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketinin öncüleri arasında, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinde ve Anadolu ve Trakya'da düzenlenen kongrelerde Tekke şeyh ve dervişlerinin yer aldıkları görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın, 1919'da Millî Mücadele için faaliyete başladığı zaman Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde bulunan tekke şeyhleri ile temasa geçtiği bilinmektedir. Tekkeler bütün imkânlarıyla Millî Mücadele'yi desteklemiş, TBMM'de pek çok şeyh görev almıştır. 1. TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın bir vekili Konya Mevlâna Dergâhı Postnişini Abdülhalim Efendi, ikinci vekili ise Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı Şeyhi Cemâleddin Efendi'dir.

TBMM'de ilk hükûmet 3 Mayıs 1920'de kurulmuş ve Osmanlı Devleti'ndeki Şeyhülislamlık makamı yerine hükûmet içerisinde Şeriye ve Evkaf Vekaletine yer vermiştir. Cami, mescit, gibi tekke ve zaviyeler ile vakıflar da bu Vekâlete bağlanmıştı.

1924'te Diyanet İşleri Reisliği teşkil edilirken cami ve mescidlerle beraber tekke ve zâviyelerin yönetimi de bu kuruma devredilmiştir. 30 Kasım 1341 (1925) tarih ve 677 sayılı Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanunla Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki tekkeler kapatılmıştır. İlgili Kanun şöyledir:

"Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun" 13 Aralık 1925'te 677 sayı ile *Resmî Gazete*'de yayımlandı.

> Madde 1) Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde gerek vakıf suretiyle gerek mülk olarak şeyhinin tahtı tasarrufunda gerek suveri aharla tesis edilmiş bulunan bilumum tekkeler ve zaviyeler sahiplerinin diğer şekilde hakkı temellük ve tasarrufları baki kalmak üzere kâmilen seddedilmiştir. Bunlardan usulü mevzuası dairesince filhal cami veya mescit olarak istimal edilenler ipka edilir. Alelumum tarikatlarla şeyhlik, dervişlik, müritlik, dedelik, seyitlik, çelebilik, babalık, emirlik, naiplik, halifelik, falcılık, büyücülük, üfürükçülük ve gaipten haber vermek ve murada kavuşturmak maksadıyla nüshacılık gibi unvan ve sıfatlar istimaliyle bu unvan ve sıfatlara ait hizmet ifa ve kisve iktisası memnudur. Türkiye Cumhuriyeti dâhilinde selâtine ait veya bir tarika veyahut cerri menfaate müstenit olanlarla bilumum sair türbeler mesdut ve türbedarlıklar mülgadır. Seddedilmiş tekke ve zâviyleri veya türbeleri açanlar veyahut bunları yeniden ihdas veya aynı tarikat icrasına mahsus olarak velev muvakkaten olsa bile yer verenler ve yukarıdaki unvanları taşıyanlar veya bunlara mahsus hidemâtı ifa ve iktisa eyleyen kimseler üç aydan eksik olmamak üzere hapis ve elli liradan az olmamak üzere cezai nakdi ile cezalandırılır.
>
> (Ek: 10/6/1949- 5438/1 md.) Şeyhlik, Babalık ve Halifelik gibi mensupları arasında baş mevkiinde bulunanlar altı aydan az olmamak üzere hapis ve 500 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezasından başka bir yıldan aşağı olmamak üzere sürgün cezası ile cezalandırılırlar.
>
> (Ek: 1/3/1950- 5566/1 md.; Değişik: 7/2/1990- 3612/5 md.) Türbelerden Türk büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Kültür Bakanlığınca umuma açılabilir. Bunlara bakım için gerekli memur ve hizmetliler tayin edilir.
>
> Madde 2 – İşbu kanun neşri tarihinden muteberdir.
>
> Madde 3 – İşbu kanunun icrasına İcra Vekilleri Heyeti memurdur.[1]
>
> Tekkeler, sadece ilgi alanlarının çeşitliliği ile değil coğrafî alanının genişliği ile de anılmaktadır. Türkistan coğrafyasından Balkanlar'a, Kırım'dan Yemen'e, Basra'dan Fas'a kadar uzanan tekkeler, bu yönüyle Türk-İslam coğrafyasının kültürel, sosyal, siyasal hayatının tarihini de bünyesinde barındırmaktadır.

Çalışmamıza Prof. Dr. Mahmud Erol Kılıç "Tekkelerin Kapatılmasını Nasıl Okumalıyız?", Prof. Dr. Mustafa Kara "Tekke Eğitiminin Temel İlkeleri", Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz "Tekkelerin Kapatılmasının Din Algımıza Etkisi", Dr. Sait Başer "Tekkelerin Kapatılmasının Türk Tefekkür Dünyasına Etkisi", Prof. Dr. Ruhi Ayangil, "Tekkelerin Kapatılmasının

[1] Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.677.pdf (Erişim: 1.12.2025).

Türk Musikisine Etkisi", Bosna Hersek Meclis-i Meşayih Reisi Prof. Dr. Kazım Hacimeyliç "20. Yüzyılda Bosna Hersek Dergahları ve Toplumsal Etkileri", Prof. Dr. İsmail Güleç "Kosova Tekkelerinin Güncel Durumu", Doç. Dr. Hicret Toprak "Tekkeler Kapatılırken Diyanet İşleri Başkanlığı: Kurumsal Suskunluğun Teo-Politiği", Prof. Dr. Süleyman Doğan "Modern Zamanlardaki Tekke-Toplum İlişkisine Dinamik Bir Örnek Olarak Darende Dergâhı ve Osman Hulusi Efendi", Doç. Dr. Can Ceylan "Ümm-ü Kenan Dergâhı Şeyhi Kenan Rifâî Örneğinde Tekkelerin İşlevine Bakış", Prof. Dr. Fahri Maden "1925 Sonrası Bektaşiliğin ve Bektaşi Tekkelerinin Durumu", Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Özsaray "Cumhuriyet Dönemi Tekke Politikası", Dr. Öğr. Üyesi Elif Uzunağaç "Kırım'da Tasavvufun İzleri: Gözleve'deki Derviş Tekkesi", Dr. Mehmed Akif Köseoğlu "İstanbul Suriçi Tekkelerinin Son Şeyhleri", Ahmet Yapıcı "Tekkelerin Kapatılmasının Sosyolojik Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", Mehmet Cemal Öztürk "Türk Tasavvuf Musikisini ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı'nın Tasavvuf Musikimizdeki Yeri", Prof. Dr. Sezai Küçük "Tekkeler Kapatılınca Mevlevilik ve Mevleviler", Doç. Dr. Ahmed Niyazov "XX. Yüzyılda Kafkasya'da Tekkeler, Medreseler ve Sosyal Hayattaki Rolleri", Doç. Dr. Telman Nusretoğlu "Tarihten Günümüze Doğu Zengezur Tekkeleri ve Türbeleri", Prof. Dr. Juliboy Eltazarov "Sovyet Rejimi Tarafından Özbekistan'daki Tekke ve Hankahların Kapatılması ve II. Dünya Savaşı Yıllarında Gelen Sürpriz 'Yumuşama'", Prof. Dr. Alfina Sibgatullina "İstanbul Tekkeleri ve Kazan Tatarları", Doç. Dr. Zukhra Altymyshova-Dr. Abdiraşit Babatayev "Sovyet Döneminde Kırgızistan'da Dini Hayat: Zaviyelerin (Hücrelerin) Durumu", Mustafa Kemal Kasapoğlu "Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasıyla Kıbrıs'ta İngiliz Dönemindeki Durumuna Dair Bir Değerlendirme (1878-1960)" ve Shkemb Nivokazi, "Kosova'da Rifâîliğin Gelişimi ve Hacı Şeyh Musa Dergâhı" konularında bildiriler sunmuşlardır. Özgün çalışmaları ile kitabımıza katkıda bulunan kıymetli meslektaşlarımıza ve hocalarımıza teşekkür ederiz. Ayrıca bu çalışmanın ortaya çıkmasında desteklerini esirgemeyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına ve Boğaziçi Küresel Araştırmalar Derneği Başkanı Ceyhan Aksoy başta olmak üzere tüm dernek çalışanlarına şükranlarımı sunarım.

Prof. Dr. Ali SATAN

Modern Zamanlardaki Tekke-Toplum İlişkisine Dinamik Bir Örnek Olarak Darende Dergâhı/ Tekkesi ve Osman Hulusi Efendi*

Süleyman DOĞAN**

Giriş

Geçmişten günümüze cemaat-cemiyet ilişkileri bütün dünyada birçok sosyoloğun ilgisini celp etmiştir. Bu meyanda başta Ferdinand Tönnies olmak üzere, Emile Durkheim, Max Weber, Georges Gürvitch ve Robert Maciver gibi sosyologların çalışmalarıyla başlayan ve 1970'li yıllara kadar devam eden baskın anlayış, modernleşmeyle birlikte cemaatten cemiyete (topluma) geçişi içeren büyük bir dönüşümle geleneksel cemaatin yok olacağını ve rasyonel bir topluma geçileceğini öngörmekteydi. Bauman, *Cemaatler* adlı eserinde "insanlar niçin bir cemaatin parçası olmak isterler?" sorusundan yola çıkarak, günümüzdeki cemaat arayışına odaklanır.[1] Bauman'a göre cemaatler acımasız bir dünyada güvenlik krizi yaşayan ferdin huzur ve sükun arayışından doğar. Dolayısıyla cemaat bu bağlamda bir özlemin ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu özlemlerin çoğu zaman gerçek bir karşılığı yoktur.

Tekke ve zâviyelerin Türk-İslam tarihindeki rolünü göstermesi açısından Ömer Lütfi Barkan'ın "*Kolonizatör Türk Dervişleri*" adlı makalesi, Ahmet Yaşar Ocak'ın çalışmaları, İrfan Gündüz'ün "*Osmanlı Devletinde Tekke-Devlet Münasebetleri*" adlı çalışma önemli bir kaynak niteliğindedir. Ahmed Cahid Haksever'in "*Modernleşme Sürecinde Mevlevîler ve Jön Türkler*" adlı eseri ve diğer çalışmaları da tekkelerin son dönem işlevlerine ilişkin bilgiler ihti-

* Bu bilimsel çalışma esnasında gerek Darende'de ve gerekse İstanbul'da konuyla ilgili arşiv, bilgi ve belgeleri bizlerle paylaşan Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Mütevelli Heyet Başkanı Sayın Hamid Hamidettin Ateş Beyefendi başta olmak üzere tüm çalışanlarına çok teşekkür ederiz.
** Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, sudogan@yildiz.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1825-2583

[1] Bauman, 2016.

va etmektedir. Ekrem Özer'in, "*Osmanlı'da Tekke ve Tarikat Islahatları"* adlı doktora tezi, Osman Sacid Arı'nın Meclis-i Meşâyıh ile ilgili çalışmaları da tekkelere yönelik ıslah çalışmalarını göstermesi açısından önemlidir. Ülkemizde tekke ve zâviyeleri bütün yönleriyle ele alan çalışmaların başında Mustafa Kara'nın **"***Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zaviyeler"* adlı eseri gelmektedir. Aynı yazarın bu alanda yazdığı pek çok kitap ve makale tekke ve zâviyelerin dünü ve bugünü hakkında geniş bilgi vermektedir.[2]

Tekkeler, İslam dininin tasavvuf boyutunun en canlı şekilde yaşadığı oluşumlar olarak Türk-İslam geleneğinde önemli bir yer edinmiştir. Özellikle Türklerin, Anadolu'ya girişleri ve Avrupa'ya kadar olan fetih serüvenleri içerisinde çok kıymetli görevler üstlenmişlerdir. Fakat fetihlerin durması, ardından Osmanlı Devleti'nin her anlamda bozulma sürecine girmesi tekke anlayışını da sarsıntıya uğratmıştır. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu tarih sahnesinden çekilirken başlayan Milli Mücadele döneminde birçok şeyh ve müridi mücadelenin en büyük destekçileri olmuştur. O kadar ki Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu harekâtını başlattığı Samsun'dan itibaren I. TBMM açılana kadar geçen süreçte din adamlarının ve tarikat önderlerinin desteği açıkça kendisini göstermiştir.[3] Tekkelerin kapatılmasıyla birlikte bu kurumların yerine getirdiği işlevler boşlukta kalmıştır. Ortaya çıkan boşluğu laik kurumlar doldurulamamış ve bu durum toplumda değer ve kimlik bunalımına yol açmıştır. Bu nedenle tarikatlar ve tekkeler varlıklarını gizli ve güçlü bir biçimde devam ettirmişlerdir.[4]

Cemaat-Cemiyet Münasebetlerine Genel Bir Bakış

Son kırk yıllık süre içinde postmodernizm, kimlik, katılım, yerel değerler ve aidiyetlerin ön plana çıkmasıyla birlikte sosyal bilimlerde açık bir paradigma değişikliği yaşandı ve cemaatlerin yok oluşu yerine dönüşümünden söz edilmeye başlanmıştır. Diğer bir tabirle insanoğlunun toplumsallaşmasının temel bir boyutu olarak "cemaat" bir bakıma yeniden keşfedildi. Zygmunt Bauman'ın işaret ettiği gibi, modernite ile çöküşe geçen cemaat postmodern ya da geç-modern dönemle birlikte tekrar geri dönmüştür. Bu dönemde geleneksel ve içine doğulan dini cemaatlerin yanı sıra, bireysel tercihlerle şekillenen ve iradi beraberliğe dayanan yeni cemaat tipleri de (sivil toplum örgütleri) yaygın biçimde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Her iki alan son otuz-kırk yıldır bütün dünyada sosyolojik literatürü yoğun biçimde meşgul ettiği

[2] Yanardağ, 2017; Yılmaz, 2020.
[3] Dokuyan, 2021
[4] Yapıcı, 2012.

gibi Türkiye'de de son yıllarda yoğun biçimde konuşulur ve tartışılır hale gelmiştir. Ancak geçmişte adeta bir tabu olarak kabul edilen cemaat konusunun, Türkiye'de akademinin gündeminde bir araştırma konusu olarak hala hak ettiği yoğunlukta ele alındığı söylenemez.

Gerard Delanty ise Türkçe'ye *Topluluk* olarak çevrilen eserinde Bauman'ı eleştirmekte; cemaatin sadece "modernleşmenin tahrip ettiği bir şeyi bulmak için yaşanan arayış", "telafi edilemez bir geçmiş" veya "kaybolmuş bir şeyin yeniden canlandırılması için umutsuzca yapılan nostaljik bir savunma" şeklinde görülemeyeceğini dile getirmektedir.[5] Ona göre cemaat, Bauman'ın anladığı gibi modernite öncesine ait bir yitiğin, günümüzdeki duygusal arayışından ibaret değildir; aksine son derece modern değerlerin ve günümüz yaşam deneyiminin merkezinde yer alır ve güvensiz bir dünyadaki iletişimsel aidiyet olarak adlandırabileceğimiz bir durumu ifade eder. Cemaat sadece bir duygu, bir arayış ve sembolik bir şey değil, tam da sosyolojik bir gerçekliktir ve modern dünyada varlığını sürdürmektedir. Bundan dolayıdır ki bu çalışmada Darende Somuncu Baba Cemaati/Tekkesi bu çerçevede ele alınarak değerlendirilmiştir.

Cemaat ve Siyaset İlişkisinin Yakın Tarihi

Cemaat-cemiyet ilişkisinde önemli bir alt başlık da cemaatlerin devlet ve siyasetle ilişki biçimidir. Cemaat yapılanmasının en yaygın örneği olan tarikatlar esasta siyaset dışı kurumlar olmakla birlikte devlet ve toplumla daima dinamik bir ilişki içinde olmuşlar ve yukarıda bahsi geçen toplumsal değişimlere bağlı olarak bazı yönleriyle geçmişten gelen özelliklerini sürdürürken diğer bazı yönleriyle de değişip dönüşmüşlerdir. Bu değişim ve dönüşüm bazen devlet politikalarına bazen de kendi iç dinamiklerine bağlı olarak gerçekleşmiştir. Örneğin, II. Abdülhamit döneminde, bazı dergâhlar sultanla politik işbirliği içinde iken diğer bazıları da muhalefetle birlikte hareket etmiş ve böylece daima siyasetten uzak durma şeklindeki geleneksel tarikat anlayışı terk edilmiştir.[6]

İttihat Terakki iktidarından sonra Milli Mücadele döneminde de tekke-siyaset ilişkisinin güçlü bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele için 1919'da faaliyete başladığı zaman Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde bulunan tekke şeyhlerine mektuplar yazmıştır; bunlardan üçü *Nutuk*'un III. cildinde yer almaktadır. Tekkeler bütün imkânlarıyla Millî Mücadele'yi desteklemiş, ilk mecliste birçok şeyh

[5] Delanty, 2015.
[6] Yanardağ, 2012: 133-134.

görev almıştır. İlk meclisin başkan vekillerinden Abdülhalim Efendi, Konya Mevlânâ Dergâhı postnişini, Cemâleddin Efendi Hacı Bektâş-ı Velî Dergâhı şeyhidir. Meclis-i Meşâyih reisi Şeyh Saffet Efendi 1923'te kurulan ikinci mecliste Urfa mebusudur. Yine Üsküdar'da bulunan Özbekler Tekkesi Milli Mücadele'nin insan ve silah kaynağının temininde önemli rol oynamıştır.

Milli Mücadelenin zafere ulaşmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik ve milli devlet olma prensipleri çerçevesinde gerçekleştirdiği en önemli uygulamalardan birisi de bütün dini yapılanmalarla birlikte tekke ve zaviyelerin kapatılması olmuştur. 1924'te Diyanet İşleri Reisliği teşkil edilirken cami ve mescitlerle beraber tekke ve zaviyelerin yönetimi de bu kuruma devredilmiştir. 30 Kasım 1925 tarih ve 677 sayılı "Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun"la Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki bütün tekkeler kapatılmıştır. Kapatılan tekkelerin bir kısmı müzeye, bir kısmı ise kamu binasına dönüştürülmüş, birçok tekke ve türbe ise zamanla harap olarak ortadan kalkmıştır. Bilhassa Menderes iktidarına kadarki süreçte birçok insan bu kanunlara muhalefet suçuyla çeşitli cezalara çarptırılmıştır.

Formal dini bilimlerin öğretildiği medreseler yanında bireyin ve toplumun manevi ve ahlaki eğitimini esas alan tekkelerin kapatılması manevi alanda büyük bir boşluk doğmasına yol açmıştır. Resmi olarak kapatılmakla birlikte çok derin toplumsal tabanı olan tekkeleri bütünüyle yok etmek mümkün olmamıştır. Kapanan tekke mensupları çok zaman yeni şartlara uygun, diğer bir deyişle cezai müeyyidelere maruz kalmamak için toplumsal görünürlüklerini gizleyen yeni bir yapılanma içinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Aynı durumun tekke dışı cemaat yapılanmalarında bilhassa çok geniş bir tabana yaslanan Risale-i Nur hareketi için de söz konusu olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle bütün bu cemaat ve tarikatlar yakın zamanlara kadar fiilen var ama resmen yok hükmünde kalmışlardır. Anayasa hükmüne göre hala yok sayılmakla birlikte cemaat ve tarikatların fiili varlıklarının bütün toplumsal kesimler tarafından kabullendiği ve yer yer siyasete de müdahil olduğu gözlemlenmektedir.

Ülkemizdeki bu gelişmelerin dünyadaki din-toplum ilişkileriyle uyumlu olduğu söylenebilir. Zira 1950 sonrasında post-materyal değerlerin yükselişiyle birlikte bütün dünyada dindarlaşma eğilimi, mistik ve maneviyatçı yaşam biçimi de önem kazanmaya ve temsil ettiği dini değerlerin yanı sıra örgütsel formlar üzerinden gelişmeye başlamıştır. Kimi sosyologlar 1950 sonrası gelişen dini hareketleri "yeni dini hareketler" olarak tasnif etmektedirler. Bireyselleşmeyle birlikte cemaat formundaki dini birlikte-

liklerin erozyona uğrayacağını öngören bazı sosyologların aksine sadece Batı dünyasında değil, Asya'da, Latin Amerika'da, Afrika'da ve Orta Doğu coğrafyasında boy gösteren dini hareketler bazı toplumlarda ekonomiyi ve siyaseti de etkileyerek kamusal alana damgalarını basacak bir güce ulaşmışlardır. Bunun ilginç bir örneği Amerikan toplumudur. Dini gruplar bugün Amerika'da kamusal ve siyasal yaşamı dinamikleriyle birlikte belirleyici konuma gelmişlerdir. Bu konuya dikkat çeken Martin E. Marty Amerikan kamusal alanını "dinsel kamusal alan" olarak nitelendirmektedir.[7]

Darende ve Somuncu Baba Tekke ve Zaviyesi

Sosyal ve siyasi değişimlere ayak uydurarak günümüze kadar ulaşan ve geniş bir toplumsal zemine dayanan dergâhlardan biri de Darende'deki Somuncu Baba Dergâhıdır. Bu çalışmada söz konusu tekke ve bu tekkenin bir önceki şeyhi olan Osman Hulusi Efendi ayrıntılı bir şekilde alınan ve toplumsal etkileri yakında kitap olarak neşredilecek olan *"Darendeye Adanmış Bir Ömür"* isimli kitap Süleyman Doğan ve Cihan Okuyucu tarafından kaleme alınmıştır.

Darende zaviyesinin kendisine isnat edildiği Şeyh Hamideddin-i Veli 1331 tarihinde Kayseri'nin Akçakaya köyünde doğmuştur. Seyyid olup soyu 24. kuşaktan Hz. Muhammed'e ulaşır. Şam, Tebriz ve Erdebil'de tahsil görmüş ve Safüyyiddin Erdebilî'den manevi terbiyesini aldıktan sonra bu tarikatın Anadolu'daki temsilcisi olmuştur. Bursa'ya yerleşen ve buradaki çilehanesinin yanında yaptırdığı ekmek fırınında somun pişirip sokak sokak dolaşarak insanlara ekmek dağıttığı için Somuncu Baba lakabıyla anılan Şeyh Hamid-i Veli, Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Ulu Cami'nin açılış hutbesini okumuş ve Fatiha suresine getirdiği yedi farklı yorumla başta sultan olmak üzere herkesi etkilemiş ve bu suretle kendisini basit bir somuncu olarak tanıtan Somuncu Babanın sırrı ifşa olmuştur. Şöhretten korkan Somuncu Baba izini kaybettirmek üzere yola çıkmış ve bir menkıbeye göre Aksaray'a, daha güçlü diğer bir rivayete göre ise Darende'ye yerleşerek burada yaşamış ve 1412 yılında halen türbesinin bulunduğu yere defnedilmiştir. Günümüze ulaşan Somuncu Baba soyu da kendisinden sonra burada yaşayan ve burada vefat eden Halil Taybi'den gelmektedir.[8]

Somuncu Baba zaviyesi ve vakıfları hakkındaki belgelerin en eskisi 1530 tarihli Darende tahrir defteridir. Bu defterde zaviyeye tahsis edilen vakıf gelirlerinin bir dökümü mevcuttur. Dönem dönem kayıt altına alınan

[7] Martin E. Marty, 1999.
[8] Şimşirgil, 2015.

diğer belgelerden de Somuncu Baba soyundan gelen Cami görevlileri, şeyh tayinleri, vakıf köyler, bunların gelir ve giderleriyle ilgili bilgiler mevcuttur. Ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte türbeye bitişik olan Şeyh Hamid-i Veli Camii'nin günümüze ulaşan Arapça kırık tamir kitabesi mabedin Muharrem 1005 (1596 Ağustos-Eylül) tarihinde bir tamir gördüğünü gösteriyor. Diğer bir kitabeye nazaran Şeyh Hamid-i Veli soyundan gelen Abidin Paşa (Ö. 1099/1687) buraya yeni sivri kemerler ilave ettirmiş ve 1685 yılında da halen ayakta duran minareyi yaptırmıştır.

Bulunduğu mahalleye adını veren Somuncu Baba Zaviyesi, 19.yy.'ın ikinci yarısında meskûn halkın yeni mahallelere taşınmasına bağlı olarak bir süreliğine bakımsız kaldıktan sonra Darendeli Hacı Mahmud Efendi'nin yaptırdığı medrese ve tekkeden sonra tekrar canlanmış ve bu medreseden çok sayıda ilim adamı yetişmiştir.

Tahsis edilen gelir kaynaklarının kesilmesi üzerine harabeye dönen zaviye ve müştemilatı Cumhuriyet devrinde de ilki 1933-34 senelerinde olmak üzere birkaç kere tamirat görmüştür. Ancak türbe ve dergâhın eklenen yeni yapılarla benzeri yapılar arasında emsali az bulunur bir külliyeye dönüşmesi Osman Hulusi Efendi'nin hizmet yıllarında gerçekleşmiştir. Osman Hulusi Efendi'nin aşağıda biraz daha ayrıntılı olarak ele alınacak olan Darende merkezli imar ve ihya faaliyetleri neticesinde günümüzde Darende ve Osman Hulusi Efendi birlikte hatırlanır olmuştur. Pek çok Anadolu kasabası gibi insan sermayesi ve imkânları büyük şehirlere akan Darende ekonomisi de büyük ölçüde önemli bir ziyaret merkezine sahip olmasına bağlıdır. Bu tür etkilerini göz önünde bulundurarak Somuncu Baba külliyesinin günümüzdeki durumuna kısaca bir göz atmakta fayda olacaktır.

Günümüzde Somuncu Baba Külliyesi

Günümüzde yolunu Darende'ye düşüren bir ziyaretçi şehir merkezinden ayrılıp Tohma ırmağının kenarını takip eden taş yoldan birkaç dakika yürüdükten sonra kendisini Türk mimarisinin karakteristik yapılarından olan dik kemerli bir taç kapıyla çevrili bir külliye avlusunda bulur. Bu avlu etrafına dizilen ve taşın, ahşabın ve suyun, zaman ve mekânla uyumundan oluşan bir dizi estetik yapı bir Bozkır kasabasında böyle yüksek bir sanat zevkini beklemeyen bir ziyaretçi için şaşırtıcıdır.

Mütevazı ölçüleriyle Selçuklu ve Beylikler dönemi külliyelerini andıran Somuncu Baba külliyesinin yaklaşık olarak yamuk bir üçgeni andıran avlusunun en geniş kenarı düz bir hat halinde Tohma ırmağına yaslanmaktadır. Tohma ırmağını takip eden asma köprü bu uzun kenara bir gerdanlık manzarası kazandırmıştır. Kıble tarafındaki dört etekli üç çatı, Taç kapı ve

tamamlayıcı yapılara aittir. Şeffaf mermer döşeli iç avlu biraz ilerideki geniş basamaklı merdivenle üst avluya bağlanır. Ucunda küçük bir minberin de bulunduğu bu üst avlu yaz Ramazanlarında açık mescit görevi görür. Bu alanın doğudaki en sivri ucunda sırtını dev kaya kitlesine dayamış eski minareyi ve yedigen bir Türkmen çadırını andıran üst çatısıyla Somuncu Baba türbesini görürüz.

Külliyeye adını veren Somuncu Baba buradaki zarif sandukasında oğlu Halil Taybiyle birlikte uyumaktadır. Hazire ve son cemaat mahalli de bu çatının altındadır. Türbenin hemen kıble tarafındaki suyu özel bir sistemle Tohma çayına bağlı olan havuz ve havuzda yüzen balıkların güneş altında yakamozlanan pırıltıları mekâna ayrı bir çeşni katmaktadır. Türbenin ön cepheden sol tarafındaki müstakil çatı altında Orta camiyi onun da solunda üç katlı büyük Yeni camiyi görürüz. Birkaç bin kapasiteli Yeni Cami gömme mihrap ve minberi, 40 penceresi 20 fil ayağı, gülü, lalesi, sekiz kollu yıldız motifli kubbesi ve sapella ağacından yapılmış ahşap işlemeleriyle gerçek bir sanat eseri özelliği taşımaktadır. Bahsi geçen mimari elemanları alana en iyi şekilde tatbik eden mimari deha, zemin katları da boş geçmemiş ve merdivenle inilen Büyük caminin altına büyükçe bir kütüphane, dergâhın altına ise yöresel eserleri toplayan zengin bir etnografya müzesi kondurmuştur.

Ecdadın tabiatı bozmadan ıslah eden, mimariyi adeta tabiatın bir parçası gibi uyumlu kılan sanatkâr elinin ve yüksek zevkinin yeni bir tezahürü olan bu huzur verici tabloyu, gür bir şiir gibi kendi tabii halinde akan Tohma Çayı ve çayı çevreleyen su cetvelleri, köprüler, su değirmenleri ve çayın iki tarafını süsleyen ahşap çardaklar tamamlar. Bu tablonun mimarı olan Osman Hulusi Efendi kim olduğu konusunda bilgi vermek faydalı olacaktır.

Osman Hulusi Efendi Kimdir?

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin de mürşidi olan Şeyh Hamid-i Veli veya daha bilinen ismiyle Somuncu Baba'nın on ikinci kuşaktan torunu olan Seyyid Osman Hulusi Efendi (1915/1990) Malatya'nın Darende ilçesinde doğdu. İlk dinî bilgilerini Hamîd-i Velî Camii imamı olan babası Hasan Feyzi Efendi'den aldı. İlkokuldan sonra özel hocalardan Arapça ve Farsça öğrendi. Küçük yaşlarda Nakşibendî-Hâlidî şeyhi Sivaslı İhrâmîzâde İsmâil Hakkı Toprak'a (1880-1969) intisap etti. 1945 yılında önce fahri olarak başladığı imamlığı emekli olduğu 1987 yılına kadar sürdürdü. 1969 yılında İsmail Hakkı Efendi'nin ölümünden sonra irşat faaliyetlerine başladı. Osman Hulûsi Efendi 14 Haziran 1990'da İstanbul'da vefat etti ve Darende'ye götürülerek Hamîd-i Velî Camii hazîresine defnedildi.

Hulûsi Efendi'nin tarikat silsilesi İhrâmîzâde İsmâil Hakkı, Hacı Ahmed Niksârî, Mustafa Hâkî Tokadî, Halil Hamdi Tokadî, Mustafa Çorumî, Yahya Dağıstânî, Abdullah Mekkî vasıtasıyla Nakşibendiyye-Hâlidiyye'nin kurucusu Hâlid el-Bağdâdî'ye ulaşır. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Somuncu Baba diye tanınan mürşidi Hamîd-i Velî'nin on ikinci kuşaktan torunu ve seyyid olduğu bizzat kendisi tarafından ifade edilmiştir (*Divân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, s. XII-XIII). Gençliğinden beri edebiyatla meşgul olan Hulûsi Efendi, pek çok mutasavvıf şair gibi şiiri irşat hizmeti için bir vasıta olarak kabul etmiştir. *Divân-ı Hulûsî-i Dârendevî* (1986) adıyla basılan divanında daha çok klasik gazel tarzındaki manzumelerin yanında altmış kadar ilahi, ayrıca koşma nazım şekli ve hece ölçüsüyle yazılmış manzumeler vardır. Gazellerinde Fuzûlî ve Niyâzî-i Mısrî'nin edası, hece ile yazılmış şiirlerinde ise Yunus Emre'nin etkisi görülür. Osman Hulûsi Efendi'nin çeşitli mektupları vefatından sonra *Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî* adıyla bir araya getirilerek yayımlanmıştır.[9]

Vefatı olan 1990 yılına kadar şeyhlik makamında kalan Osman Hulusi Efendi bilhassa sosyal hizmetleriyle öne çıkmıştır. Önce Darende etrafında başlayan hizmetleri zamanla bütün memleket sathına yayılmış ve bilhassa Malatya, Sivas, Konya, Ankara, Adana ve İstanbul gibi şehirlerde temerküz etmiştir. Çeşitli dernekler kurarak öncelikle Darende'de cami, kütüphane, İmam-Hatip okulu, Kur'an kursu, lise, endüstri meslek lisesi ve ilâhiyat fakültesi gibi kurumların yapılmasına öncülük eden Osman Hulusi Efendi 1986'da kendi adıyla anılan Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı'nı kurduktan sonra bütün bu faaliyetleri bu Vakıf çatısı altında birleştirmiştir.

Ferdin kemalini topluma hizmette arayan Osman Hulusi Efendi'nin bu tavrının bağlı bulunduğu İsmail Hakkı Toprak Efendi'den geldiği söylenebilir. Nitekim İsmail Hakkı Efendinin de tasavvuf anlayışında halka hizmet esastır. O, zahirî haller, rüya ve kevnî keramete fazla itibar etmez, ahlâk güzelliğini ve insanlara hizmeti tasavvufun ana gayesi bilirdi. "İnsanların hayırlısı, insanlara faydalı olandır." ölçüsünden hareket eden İsmail Hakkı Efendi, sınırlı imkânlarla Sivas ve çevresinin her türlü sosyal, kültürel ve iktisadî meseleleriyle ilgilenmiş camii, okul, köprü, çeşme vb. eserlerin yapım ve onarımlarında önderlik etmiştir. Ayrıca çeşitli dernek ve vakıf başkanlıklarında bulunmak suretiyle hemen her alanda hizmetlerine ömür boyu devam etmiştir. Onun bu yapıcı, inşa ve ihya edici dinamik tasavvuf anlayışının halifesi olan Osman Hulusi Efendi tarafından büyük bir başarıyla uygulandığı görülmektedir.

[9] Nşr. Mehmet Akkuş, Ankara 1997. Bkz. Hulusi Efendi, Osman, *DİA*, 18: 345.

Fikirleri ve Tebliğ Metodu Olarak Şiiri

Osman Hulûsi Efendi'nin hem tasavvuf anlayışı hem de irşat yöntemleri bakımından Nakşî geleneğine tabi olduğu, bu meyanda zikir, hatm-i hacegân, râbıta ve sohbete dayalı geleneği sürdürdüğü görülür. Şiirleri ve hutbelerindeki fikirleri incelendiğinde klasik tasavvuf anlayışındaki gibi şeriat, tarikat, hakikat ve marifet dörtlüsünü birbirine dayanan ve birbirini tamamlayan unsurlar olarak gördüğü, şeriatı esas aldığı, yer yer sûfî bilgi kaynakları olan keşf ve ilhamı da kendi tecrübesi üzerinden örneklendirdiği görülür.

Osman Hulusi Efendi'nin bariz vasfı şairliğidir. O pek çok sufi gibi şiiri bir telkin vasıtası, etkin bir irşat ve tebliğ aracı olarak görür. Ancak işin estetik tarafını da önemsemiş ve dilin imkânlarını kudreti nispetinde kullanmıştır. Edebiyat tahsili olmamasına karşı yaratılışından şiire istidadı bulunan Osman Hulusi Efendi'nin Cumhuriyet döneminde klasik tarzda şiir yazanlar arasında ilk sıralarda geldiği söylenebilir. Hulusi Divanı, muasırlarına nispetle hacimli bir eserdir. Dîvân'da 414 gazel, 17 musammat, 18 mesnevi, 40 kıta, 471 müfred, 90 mısra ve 195 rubaî, 10 kadar müstezat ve 37 ilahi vardır.

Daha önceki muhtelif baskılarından başka Prof. Dr. Nihat Öztoprak tarafından eserin açıklamalı bir baskısı yapılmıştır. Bu baskıda metin ve sadeleştirme yanında Hulûsi Efendi'nin hayatı ve eserleri, edebî kişiliği, Dîvân'ın şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durulmuş, metinde geçen tasavvufi kavramlar, âyet, hadis ve Arapça ibareler açıklanmış; alfabetik fihrist ve sözlük eklenmiştir.

Darende tasavvuf ekolünü benzerlerinden ayıran hususlardan biri de şiire verilen önemdir. Günlük hayatında, hep şiirle sohbet eden, şiirle nasihat eden, şiirle cevap veren, şiirle mektup yazan Hulusi Efendinin bu tavrı takipçileri tarafından da benimsenmiş ve zamanla bu şiirler sohbet halkalarının vazgeçilmezi haline gelmiştir.

Didaktik tarzda olanları da bulunmakla birlikte Osman Hulûsî Efendi'nin şiirleri ekseriyetle ilham ve vecd halindeyken yazılmıştır. O da takipçisi olduğu Yunus gibi şiirlerini ilhama bağlar:

> Hulûsî cezbe-i aşk ile yazdın sen bu güftârı,
> Şu dem kim bilmez idin nice elfâz nice imlâdır (73/13).

Osman Hulusi Efendi'nin şiirleri incelendiğinde onun en çok; Yunus Emre, Âşık Yunus, Nesîmî, Somuncu Baba, Eşrefoğlu Rûmî, Fuzûlî, Seyyid Nizamoğlu, Niyâzi Mısrî, Âşık Ömer ve Ümmî Sinan etkisinde kaldığı görü-

lür. Özellikle Yunus Emre, Seyyid Nizamoğlu ve Niyâzi Mısrî'yi hatırlatan şiirleri bir nevi nazîre özelliği taşır. Şu örnekte olduğu gibi:

Bu aşk bir bahr-i ummândur buna hadd ü kenâr olmaz
Delîlüm sırr-ı Kur'ândur bunu bilende ar olmaz (Seyyid Nizamoğlu)
Gönül bir bahr-i ummandır ana hadd ü pâyân olmaz
Derûnu dürr ü cevherdir ki pinhândır âyân olmaz (Osman Hulûsî).

Klasik nazım türlerini, mazmunlarını ve söz sanatlarını başarıyla kullanmış olan Osman Hulûsî Efendi Dîvân'ındaki şiirler dîvân şiiri üslubu, halk şiirinden ağırlıkla tekke şiiri üslubu ve şairin modern hayatın tesiriyle kullandığı üslupla yazılmıştır. Bu yüzden şair Dîvân'ında çoğunluğu aruzla yazılmış gazel, musammat, kaside, müstezat, rubaî gibi nazım şekillerinin yanında, hece ölçüsüyle yazılan halk şiirindeki koşma, ilâhî, türkü gibi nazım şekillerini de kullanmıştır.

Osman Hulûsi Efendi'nin şiirlerinde bir vahdet-i vücut neşesi ve bunu anlatmak için kullandığı birçok sembolik anlatım bulunmakla birlikte bu hususta şeri ölçüleri zorlamadığı görülür. Bu umumi fikirler yanında yer yer ferdî ve içtimaı boyutta Müslümanlık ve sûfîlik eleştirisi yapmış, şeriata uymayan bidatler, kâinat âyetlerini ve ilahî hikmetleri idraksizlik, akla haddinden fazla güvenme, insan neslinin menşeine dair nevzuhur tartışmalar, Kur'ân ve Sünnete riayet etmeme, heva ve hevesin ilah edinilmesi, muhabbetin hakikatine erememek, vahdet zevkine erişememek, gayretsizlik, bozuk niyet ve kanaatsizdik, ilmiyle amil olmama, ihlas eksikliği, kibir, ucub, riya ve ham sofu eleştirisi gibi hususlar şiirlerin başlıca konularıdır. Yine Osman Hulûsi Efendi, keramet yerine istikamet ve güzel ahlâkı öne çıkarmaktadır.

Osman Hulûsi Efendi'nin tasavvuf anlayışı ameli ve dinamik bir anlayıştır. O da Somuncu Baba gibi kendi el emeği ile geçinmiş ve sevenlerine de bunu telkin etmiş, işten el etek çekmekten ve meskenetten sakındırmıştır.

Bir Tanığın Kaleminden Osman Hulusi Efendi

Osman Hulusi Efendi'nin şeyhlik postunu devraldığı 1969 yılından önce de çevresinde hem mensup olduğu aile cihetiyle hem de sohbetleri ve yapıcı faaliyetleriyle büyük bir saygınlığa sahip olduğu çeşitli tanıklıklarla ortaya çıkmaktadır. Bunu örneklendirmek adına, ortaya çıkartmaya çalışılan Osman Hulusi Efendi'nin portresini özetleyen bir metin olan Sezai Karakoç'un tasvirlerine aşağıda yer verilmiştir.

1958 yılında maliye müfettişi sıfatıyla Malatya'da bulunan ve birkaç dostuyla birlikte yolunu Darende'ye düşürerek Hulusi Efendi'ye misafir olan Karakoç, hatıralarında müşahedelerini şöyle dile getirmektedir: "Zaviye, mahallesi kavak ağaçları içinde sevimli bir yerdi. Hulusi Efendi bizi vakur, samimi bir şekilde karşıladı. Kütüphanesinde oturduk. Daha sonra taştan duvarlar gibi yükselen, yazın en sıcak gününde serin bir havası olan bir boğaza, Tohma ırmağının kıyısına gittik. Suyun kenarında ağaç altına kilimler serilmişti. Semaver süreklice kaynıyordu. 15-20 kadar kişi ak saçlıları da dâhil son derece saygı gösteriyordu Hulusi Efendi'ye. Aşkla hizmet ediyorlardı. Orada oturup çay içip sohbet ettik. O zaman genç denecek bir yaşta olan Hulusi Efendi'nin olgunluğu ve seçkinliği hemen göze çarpıyordu. Daha sonra o bizi Somuncu Babanın türbesinin içinde yer aldığı camiye götürdü. Orada aileleriyle ziyarete gelmiş birçok kişi gördük. Büyük bir kalabalık vardı. Günlerce kalırlarmış gelenler. Hulusi Efendi'ye bağlı olup Adana'da veya başka yerlerde bulunan kimselerin gönderdikleri bağışlar hatta tüccarların dükkânlarından gönderdikleri giyim eşyası vs. oraya gelenlere tahsis edilir, dağıtılırmış. Oraya gelenler misafir kabul edilir ve ağırlanırlarmış.

Somuncu Babanın türbesine ve camiye gelip giden ziyaretçilere sahip çıkma görevi Hulusi Efendi'ye babadan dededen kalma bir vazife imiş. Hulusi Efendi'ye gelen giden, onu ziyaret eden çok kişi oluyormuş. O yıl içişleri bakanı olan Namık Gedik de gelmiş, bir gece Hulusi Efendi'de misafir kalmıştı. Hatta bakan doktor olduğu için Hulusi Efendi ona yazma bir tıp kitabı hediye etmiş.

Tohma'nın kenarında sanki ebedi bir yazı, cennetten bir zamanı yaşadık birkaç saat Hulusi Efendi ve dostlarıyla. Kırk yıl beraber kalmış gibi kaynaşmış ve içten dost olmuştuk. Kelimelerle ifade edilemeyen, sükut içinde açmış çiçeklerle bezeli bu manevi havayı akşama kadar teneffüs ettikten sonra adeta istemeyerek oradan ayrıldık(..) Hulusi Efendi Zaviye mahallesini çalışıp çabalayarak ihya etmişti. Daha Darende'ye elektrik gelmeden Zaviye mahallesine elektrik getirmişti. Duyduğum doğruysa daha sonra hastane de yaptırmış. Bu yıllarda da İnönü Üniversitesine bağlı bir fakülte yapılması söz konusu idi. Yine Hulusi Efendi'nin yardımıyla tabii. Bilmiyorum o fakülte yapıldı mı?"

Osman Hulusi Efendi ve Vakfının Faaliyet Alanları

Osman Hulusi Efendi'de Sezai Karakoç'un dikkat çektiği bu inşa ve ihya edici ruhun besleyici kaynakları üzerinde kısa bir değerlendirme yapmak gerekirse Hulusi Efendi;

Var ehl-i Hakk'a hizmet et bî-taleb ü bî-garaz
"Seyyidü'l kavmi hâdimuhum" emr-i Habîb-i Kibriyâ-yı tut,

beytiyle bu motivasyonun kaynağına işaret etmektedir. Yapıcı tasavvufun en temel prensibi bu beyitte öz olarak ifade edilen, halkı Hakkın ışığı bilmek ve halka hizmeti de Hakka hizmet olarak kabul etmektir. Nitekim beyitte iktibas edilen hadis-i şerife göre; Hak katında insanların en hayırlısı insanlara en faydalı olandır.

Bu anlayışla hareket eden Osman Hulusi Efendi'nin faaliyetleri hayatın hemen her alanını kuşatır. Bunlara aşağıda yeri geldikçe temas edilecektir. Ancak bu alanların en belirgin olanı şüphesiz imar ve inşa faaliyetleri olup 1945 yılındaki fahri imamlık zamanına kadar uzanır. O bu tarihten itibaren caminin ve çevresinin tamir ve bakımını üstlenmiş, daha sonra bu çalışmaları daha kapsamlı hale getirmek maksadı ile 1960 yılında "Şeyh Hamid-i Veli Camii İhya ve Onarım Derneği"ni kurmuş ve düşüncelerini bu dernek marifetiyle hayata geçirmiştir. At sırtında köy köy dolaşıp yardım toplarken ihya hususundaki teknik işler için de Yüksek Mimar Şerif Ali Akkurt ve Yücel Sarı'yı görevlendirmiştir. Böylece dört sene içinde sanduka kubbesi, kitaplık, balıklı havuz, bahçe ihata duvarları, döşemeler ve kemerli kapılar vücuda getirildiği gibi istikbalde yapılacak olan caminin iç kısmının çinilerle döşenmesi, çatı restorasyonu Kur'an okulu, kütüphane, müze, çeşme, otopark ve şehre uzanan caddenin genişletilmesi plânlanıp projeleri hazırlanmıştır. Daha sonra bu projelerin çoğu oğlu ve halefi Hamidettin Ateş tarafından gerçekleştirilecektir.

Osman Hulûsi Efendi büyük emek ve mali güç isteyen bu faaliyetlerini genellikle kurduğu yahut görev aldığı dernekler marifetiyle yürütmüş ve hizmetleri halka mal etmiştir. Bu meyanda başkanlığını yaptığı yirmiye yakın derneklerden bazıları şunlardır:

1. Şeyh Hamid-i Veli İhya ve Onarım Derneği.
2. Şeyh Abdurrahman-ı Erzincanî İhya ve Onarım Derneği.
3. Darende İmam-Hatip Lisesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği.
4. Aşağı Ulupınar Camii İhya ve Onarım Derneği.
5. Endüstri Meslek Lisesi Yaptırma Derneği.
6. Din Görevlileri Derneği.
7. Çarşı Camii Yaptırma İhya ve Onarım Derneği.
8. Kur'an Kursu Yaptırma Derneği.
9. Darende Lisesi Yaptırma Derneği.[10]

[10] Es-Seyyid Osman Hulûsi Vakfı, *Haber Bülteni*, s. 7-8.

Gerçekleşen Eserler

Gerek şahsi teşebbüsleri ve gerekse adı geçen dernekler vasıtasıyla, Osman Hulûsi Efendi'nin bizzat yaptırdığı ve yapımına vesile olduğu eserlerden en bilinen bazılarını da şöyle sıralayabiliriz:

1- Şeyh Hamîd-i Veli Camii ihya ve onarımı.
2- Abdurrahman-ı Erzincanî Camii ve Külliyesi yapımı.
3- Darende İlahiyat Fakültesi binası.
4- Darende İmam-Hatip Lisesi binası.
5- Kudret (Gevr) Hamamına giden yolun açılması ve köprü inşası.
6- Tacettin-i Velî Külliyesi.
7- Muhtelif çeşmeler.
8- Darende İplik Fabrikasının kurulup, hizmete açılması.
9- Endüstri Meslek Lisesi binasının yapımı.
10- Zaimoğlu Çarşı Camii'nin yapımı.
11- Sadrazam Mehmet Paşa Kütüphanesi'nin yeni binaya kavuşması.
12- Zaviye Mahallesi su yolunun tesisi.
13- Hacı Hakkı Tunç Camii'nin inşası.

Önemli Projeler

Osman Hulûsi Efendi'nin yapılmasını arzuladığı ve bir kısmına başlanıp, bilahare hayata geçirilen bazı önemli projeler de şunlardır:

1- 200 yataklı Darende Hulûsi Efendi İhtisas Hastanesi yapımı.
2- Yusuf Paşa Bedesteni Restorasyonu.
3- Somuncu Baba Külliyesi setli bahçeleri ve çevre düzenlemesi.
4- Somuncu Baba Meydanı, Kütüphane ve Kültür Merkezi tanzimi.
5- Tohma Kanyonu turizm regreasyonu ve çevre düzeni projesi.
6- Darende'deki eski şehir mevkiinin çevre tanzim projesi.
7- Dânâbey, Hacı Müşrif, Hüseyin Paşa, Sadrazam Mehmet Paşa Camii minarelerinin restorasyonu.
8- Ulu Camii ve minaresi restorasyonu.
9- Hasan Gazi Türbesi yapımı.
10- Kudret Hamamı ve çevresi regreasyon ve peyzaj projesi.
11- Aişe Sıddıka Hanım Yüksek Öğrenim Kız Öğrenci Yurdu projesi.
12- Medişeyh türbesi ve çevre düzenlemesi.
13- Gökpınar projesi.[11]

[11] Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı, *Tanıtım Kitapçığı*, Ankara, 1997, s. 8.

Osman Hulûsi Efendi'nin bütün bu eserlerin yapımının hemen her aşamasında çok çeşitli roller üstlendiği görülür. O çok zaman eserleri projelendirmekte, devlet nezdindeki resmi ve bürokratik işlemleri takip etmekte, gerektiğinde bürokratlar nezdindeki saygınlığını kullanmakta, daha sonra halkın ve sevenlerinin mali imkânlarını seferber etmekte ve nihayet yapım aşamasında da bizzat bedenen destek vermektedir. Ayrıntısına burada girmeye lüzum görülmeyen bu kabil örnekler arasında onun türbe çatılarını bizzat tamiri, Gevr Hamamı ve köprü yapımında beline kadar su içinde çalışması gibi örnekler verilebilir. Nitekim 1950'li yıllarda Hulûsi Efendi, mahalle gençlerini de yanına alarak, Gevr yahut Kudret Hamamı olarak bilinen yerin yolu ve havuzunun yapılması için bizzat çalışmış; Tohma Nehri içinden taşlar çıkararak inşaatın yapılmasına ön ayak olmuştur.

Bu hususlarda hem çalışmanın girişinde bahsi geçen Darende'ye Adanan Bir Ömür isimli ortak çalışmamızda hem de diğer bazı çalışmalarda geniş bilgi bulunduğu için bu listeleri vermekle iktifa ediyoruz.

Faaliyet Alanlarıyla İlgili Örnekler

Eğitim Faaliyetleri

Yukarıdaki listeye genel bir bakışla onun hemen her alanı kapsayan faaliyetlerinin özellikle eğitim etrafında temerküz ettiği görülür. Kendisi de bir eğitimci, muallim ve pedagog olan Osman Hulusi Efendinin hizmet kalemleri içinde eğitime ve bilhassa kız çocuklarının tahsiline ayrı bir önem verdiği görülür. Şu hadise onun hem okul konusundaki gayretlerinin hem de pratikliğinin ilginç bir örneğidir: 1966 Varto depreminde, depremzedelere yardım toplamak üzere Darende'de teşkil edilen bir heyetle birlikte Yeşiltaş, Hisarcık ve Tohma boyu köylerine giden ekipte yer alan Osman Hulusi Efendi, Hisarcık köyüne bağlı bir mezra olan Hisarkale'de okul ve öğretmen olmadığını görünce üzülür ve hemen bir yer tespit ettirip;

"Bize dört tane taş getirin..." der ve tespit edilen yerin köşelerine koyarak "Okulunuz hayırlı olsun..." der. Hızlı bir faaliyetle iki ay içinde Hisarkale Okulu yapılır ve öğretmeni de atanır.

Osman Hulusi Efendi'nin okullaşma konusundaki çabalarının bir diğer ürünü 1974-1975 Eğitim ve Öğretim yılında faaliyete başlayan Darende İmam Hatip Lisesidir. Bu okulu yaptırmak için önce Darende İmam Hatip Lisesi Yaptırma Derneğini kurmuş ve şehir şehir dolaşarak hizmete binlerce

kişinin katkısını sağlamıştır. Daha sonra vefatına kadar okul aile birliği başkanlığı görevini de yürüten Osman Hulûsi Efendi, bu süre boyunca ihtiyaç sahibi öğrencilere çeşitli yardımlarda bulunmuştur. Bu okul halefi Hamit Hamidettin Efendi zamanında daha da büyütülmüş, 1994 yılında okula Anadolu İmam Hatip Lisesi olarak eğitim veren ek bir bina ve pansiyon ilave edilmiştir.

Kız çocuklarının eğitimine de büyük önem veren Osman Hulusi Efendi İstanbul'da hastanede yatarken, yaptırılacak bir kız okulunun işlerini takip etmiş ve yanındakilere: "Oğul, eğitim şart, bir çocuğun iyi yetişmesi için önce anneyi iyi yetiştirmek lazım. Onun için kız çocuklarının da okumasını istiyoruz." demiştir.

Osman Hulûsi Efendi, hayır hizmetlerinin kendisinden sonra da devamı için bir vakıf kurmuş ve vakıf senedine bilgili ve aydın gençlerin yetişmesine katkıda bulunmak hedefiyle öğrencilere eğitim desteği koydurtmuştur. Şimdiye kadar bu kapsamda binlerce öğrenciye burs verilmiştir. Onun bu faaliyetleri dönem idarecileri tarafından da takdirle karşılanmış ve zamanın Millî Eğitim Bakanı Vehbi Dinçerler, kendisine şükran plaketi takdim etmiş; yine dönemin Malatya valiliği ve Malatya Belediyesi tarafından teşekkür belgesi sunulmuştur.[12]

İktisadi Faaliyetler

"Elime bir parça taş geçse memleketimin istifadesi için kullanırım" diyen Osman Hulûsi Efendi'nin dikkat çekici bir yönü de iktisadi ve ticari faaliyetlere ve bilhassa Darende'nin ekonomik gelişmesine verdiği önemdir. Bu hususta somut örneklerden biri başlangıçta Darende Çimento Fabrikası olarak temeli atılan daha sonra ise İplik Fabrikasına çevrilen eserdeki gayretleridir. Osman Hulûsi Efendi, Darende'ye bir fabrika kazandırmak gayesiyle 1970 yılında yoğun çalışmalar başlatmış; Darende'den bir heyetle birlikte Almanya'daki hemşerilerini ziyaret etmiş, onları bu işe teşvik etmiş, Türkiye'ye döndükten sonra da aynı amaçla, bazı illeri ziyaret ederek oralardaki hemşerilerinin bu hususta yardımlarına aracılık etmiştir. Böylelikle, önce Çimento Fabrikası olarak düşünülen ve daha sonradan İplik Fabrikasına dönüştürülen tesisin açılmasına önderlik etmiştir. Bu müessese hâlen faaliyetlerine devam etmektedir.

[12] Palakoğlu, 1995.

Sulama ve Ağaçlandırma Faaliyetleri

Osman Hulusi Efendi'nin varislerine miras olarak bıraktığı hususlardan biri de çevre hassasiyetidir. Çevrenin ağaçlandırılması için büyük gayret sarf eden Gökpınar sulama projesini hazırlayan ve meyvecilik faaliyetlerini teşvik eden Osman Hulusi Efendi'nin bu arzuları büyük ölçüde tahakkuk etmiştir. Bugün Darende'yi ziyaret edecek bir insanın dikkatini çekecek özelliklerin başında tabiata ve suya gösterilen uyum olacaktır. Halen mesire alanı olarak kullanılan Tohma Kanyonu fevkalade bir özenle korunmuş ve tabiata zarar verilmeden insanların kullanımına açılmıştır. Bütün bu alanların bakım, onarım ve temizlik çalışmaları Vakıf tarafından ücretsiz olarak yapılmaktadır. Benzer bir çevre hassasiyeti yine Osman Hulûsi Efendi Vakfı tarafından düzenlenmiş olan Medişeyh Mesire alanı ve Hasan Gazi Şehitliği çevresi de mesire alanlarında da görülmektedir.

Sağlık Faaliyetleri ve Darende Hulûsi Efendi Devlet Hastanesi

Osman Hulûsi Efendi'nin insan sağlığına da çok önem verdiği ve bu kapsamda Darende'ye bir hastane yaptırmak istediği bilinmektedir. O yakınlarına bu arzusunu şöyle ifade etmiştir: "Oğul, Darende'mizde bir devlet hastanesi yoktur. Darende'ye en yakın vilayet yüz elli kilometredir. Bir doğum hastası oluyor, bu vilayetlere yetiştirilmek isteniyor ancak şartlar uygun olmayınca kış geçit vermiyor. Karahan gediğinde arabalar kalabiliyor. Kanamalı bir hastaysa yolda ölüyor. Darende'ye 200 yataklı tam teşekküllü bir hastane yaptırmayı arzu ediyorum."

Hastane yapımında ana sermaye olarak 1986 yılında yapılan divanının ilk baskısından gelen geliri tahsis etti ve Zaviye Mahallesinde Kıhtır Tepesi'nde halen hastanenin bulunduğu arsayı satın aldı. Ancak araya giren sağlık problemleri 1990 yılındaki vefatıyla akim kalan bu teşebbüs bilahare varisi olan Hamidettin Ateş Efendi tarafından yerine getirildi. 2000 yılında temeli atılan 200 yataklı hastane binası 2005'te tamamlandı ve 49 yıllığına Sağlık Bakanlığı'na devredildi.

Kütüphaneler

Listedeki kalemler arasında dikkat çeken bir tanesi de kütüphanelerle ilgilidir. Ev eşyasını satıp kitap alacak kadar okuma sevdalısı olan Osman Hulûsi Efendi'nin Darende'deki hizmet kalemlerinden birisi de kurduğu veya kurulmasına öncülük ettiği kütüphanelerdir. Bunların ilki 3 Kasım 1972 tarihli Hürriyet gazetesine "İmam-Hatip Hulûsi Ateş'in 6048 kitabı var" manşe-

tiyle haber konusu olacak zenginlikteki şahsi koleksiyonudur. İçinde el-yazmalarının da bulunduğu bu zengin koleksiyon Şeyhzade Kütüphanesi adıyla uzun zaman İlahiyat Fakültesi ve İmam-Hatip Okulu öğrencileri için bir ihtisas kütüphanesi görevi görmüş ve halen de görmeye devam etmektedir. Yine Şeyh Hamid-i Veli Camii bünyesindeki kitaplık ve Sadrazam Mehmet Paşa İlçe Halk Kütüphanesi onun arzu ve gayretleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Toplum irfanını yükseltmenin yolunun kitap ve kütüphaneden geçtiğine gönülden inanan Hulûsi Efendi'nin bu ilçe kütüphanesinin kurulmasındaki gayreti ve ısrarı bürokrasiyle ilişkilerine de bir örnek teşkil ettiğinden dolayı aşağıda Darende Eski Belediye Başkanlarından Abdullah Karakurt'un ağzından onun için sarf edilen sözlere yer verişmiştir:

"Osman Hulûsi Efendi çeşitli zamanlarda Darende'nin meselelerini Ankara'da yetkililerle görüşmek üzere teşkil edilen heyetlerde yer alırdı. İşte bu ziyaretlerin birisinde, zamanın Kültür Bakanı Mükerrem Taşcıoğlu'na Darende'ye bir kütüphane yapılması talebinde bulundu. Hulûsi Efendi'yi daha önceden tanımakta, kitaba ve kültüre verdiği değeri bilmekte olan Bakan teklifi ciddiye aldı ve "Arsayı temin eder etmez emriniz başım üstüne hocam" dedi.

Hulûsi Efendi, Darende'ye dönünce başkanı bulunduğu İmam-Hatip Lisesi Yaptırma ve Yaşatma Derneği adına satın aldığı arsanın tapusunu kütüphane yapılmak üzere Kültür Bakanlığı'na devretti. Daha sonra içinde benim de bulunduğum bir heyetle birlikte ilgili müsteşarı ziyaret edip 3 katlı bir kütüphane yapılmasını istediğimizi ilettik. Müsteşar pek ümit vermedi ve "Sizin arzu ettiğiniz proje il merkezleri çapında bir projedir. 10.000 nüfuslu bir ilçeye bu büyüklükte bir kütüphane yapılması imkânsızdır. Devlet planlamadan yatırım teklifi çıkmaz" dedi. Biz yine de ısrar ettik ve "Siz teklif edin, biz ümitliyiz" dedik. Daha sonra Devlet planlamadan yatırım onayı çıktı. Onaylanan 4 kütüphaneden diğer üçü değişik iller içindi. İlçelerden sadece bizimkine onay verilmişti. Ben inanıyorum ki kütüphanemizin tahsisi ve yapımı Osman Hulûsi Efendi'nin gayret ve himmetiyle olmuştur."

Arabuluculuklar

Osman Hulûsi Efendi'nin hayatındaki faaliyet alanları içinde kan davalarıyla ilgili arabuluculuklar da dikkat çekicidir. O çevrede yaygın olan kan davalarında tarafları uyuşturmak hususunda gayret sarf etmiş ve başarılı olmuştur. Yine mahalli kavgalar, aile içi veya komşu anlaşmazlıklarında daima aranan bir arabulucu ve problem çözücü şahsiyet olmuştur. Bu duruma bir örnek olmak üzere 1983 yılında Osman Hulusi Efendi'nin açılış

hutbesini okuduğu Günerli Mahallesi Ordu Camii'nin açılışı sırasında yaşanan bir barıştırma hadise, Köy muhtarı Hacı Ayhan'ın anlatımıyla aşağıda özetlenmiştir.

"Caminin açılışı sırasında Kulolar Mezrasında oturan bir aile ile Ordu Mezrasında oturan bir aile arasında bazı problemler vardı. Camide hutbe okunup, namaz kılındıktan sonra yemek sırasında babam durumu Hulûsi Efendi Hazretleri´ne anlattı. O mübarek insan da aile büyüklerini yanına çağırdı ve diğer ileri gelen insanların yanında iki küs ailenin barışmasını sağladı. Bu arada yaşlı olan babama iltifat ederek bizlere "Bu ihtiyar, birlik beraberlik için gayret etti, bu mübarek cuma gününde barışı da yaptık, babanızın kıymetini bilin, bu ihtiyara hizmette kusur etmeyin, ona iyi bakın" diyerek bizlere öğütte bulundu."

Devlet Adamları ve Halkla İlişkileri

Osman Hulusi Efendinin dikkat çekici bir özelliği hem bürokrasi hem de halk nezdindeki itibarı ve danışılan, sözüne itibar edilen âkil adam vasfıdır. Doğrudan siyasetle ilgilenmemekle ve siyaset üstü kalmakla birlikte Osman Hulusi Efendi'nin hemen her kesimden siyasetçilerle ve bürokratlarla yakın ilişkileri dikkat çekicidir. Onun bu temasları hem siyasilere yol gösterme hem de başta Darende olmak üzere memlekete hizmet imkânı olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Bu münasebetlere bir örnek olarak hemşerisi olan Turgut Özal'la olan yakınlığı gösterilebilir. Özal, parti kurup siyasete atılmaya niyet edince Ali Coşkun'la beraber Malatya'da Şeker Fabrikasının misafirhanesinde Osman Hulûsi Efendi ile buluşup istişare eder. Ali Coşkun'un nakline göre o görüşmede Turgut Özal, konuyu uzun uzun anlatır ve "Parti kurup, seçime girmek niyetindeyim. Millî Güvenlik Konseyi yeşil ışık yakıyor. Sizin düşünceniz benim için önemli... Ne diyorsunuz?" diye sorar. Osman Hulûsi Efendi de ona şu tavsiye ve nasihatlerde bulunur "Hayırlı olsun. Allah yolunu açık etsin. Sana birkaç şey söyleyeceğim. 'Ben, ben, ben' deme. Bencillik insanı şaşırtır. Doğru yoldan uzaklaştırır. İstişareye önem ver. Siyasette diyalog esastır. Devlet dairesinde dürüst ol. Dünya malına tamah etme. Devletin malını, parasını gözün gibi koru. Sakın ola ki makam hırsına kapılma." Ali Coşkun bu nasihatleri not alır. Tam çıkmak üzere iken Osman Hulûsi Efendi son bir şey daha söyler: "Halka hizmet Hakk'a ibadettir. Ama sen bu sözü kullanırken ibadet deme. Yoksa sana takunyalı derler. En iyisi sen de ki: Halka hizmet Hakk'a hizmettir." Turgut Özal'ın uzun zaman dilinden düşürmediği halka hizmet Hakka hizmettir parolası ayın zamanda Osman Hulusi Efendi'nin de tasavvuf anlayışını göstermektedir.

Eğer onun halk nezdindeki sevgi ve itibarı örneklendirilecek olursa Yenice Kuran Kursu'nun yer tespitiyle ilgili şu hadisenin kendisin bir sohbetinden aktarılması uygun olacaktır:

"Bir gün Kuran Kursu yapımı ile ilgili çalışma yapmak üzere Yenice'ye gitmiştik. Yanımızdaki Darende Müftüsü halkın bize gösterdiği ilgiden sıkılmıştı. Kurs binasının yapılacağı arsayı araştırdık, uygun bir yer bulunamadı. Müftü bunu fırsat bilerek "Haydi gidelim, köylü uygun bir yer vermiyor" dedi. Sonra güzel bir arsa gördüm ve "Burası kimin?" diye sordum. "Burası Abdurrahman Efendi'nin, fakat kendisi şu an burada yok" dediler. Ben hemen "Abdurrahman Efendi'ye ben kefilim siz kazmayı vurun" dedim. Müftü kızdı "Olmaz öyle şey, rızası alınmadan caiz olmaz" diye itiraz etti. Fakat köylü dinlemeyip temeli kazmaya başladı. Bir müddet sonra Abdurrahman Efendi çıktı geldi. Ben "Abdurrahman Efendi, sana kefil olduk, senin arsayı Kuran Kursuna verdik, ne diyorsun bu işe" dedim. Abdurrahman Efendi elime sarıldı "Efendim bir arsanın ne kıymeti var, sen emret, çoluğu çocuğu alıp köyü terk edeyim" dedi. Orada bulunan herkes ağladı. Bu manzara karşısında Müftü Efendi dayanamadı arabasına bindiği gibi orayı terk etti."

Örnek Bir Şiir Üzerinden Osman Hulusi Efendinin Fikir Dünyasına Bakış

Osman Hulusi Efendinin bu çalışma boyunca özetlemeye çalışılan tasavvuf anlayışı, dünya görüşü ve hizmet metodu kendisi tarafından -cemaat çevrelerinde çok bilinen ve okunan- aşağıdaki şiirinde özetlenmiştir. Bu şiirde tasavvufi ahlak prensipleri olan; tevazu, cömertlik, bencillikten kaçınma, halkı Hak için sevme ve onlara hizmeti Hakka hizmet sayma gibi sadece kişisel kemale değil toplumsal alana da yansımaları olan mesajlar dile getirilmektedir. Bu çalışmayı, yukarıda belirtilenlerin özeti olarak açıklamaya mahal bırakmayacak sadelikteki bahsi geçen bu şiiri paylaşarak bitirmek uygun görülmüştür.

Âlemi sen kendinin kölesi kulu sanma
Sen Hakk için âlemin kölesi ol kulu ol
Nefsin hevâsı için mağrûr olup aldanma
Yüzüne bassın kadem her ayağın yolu ol
Garazsız hem ivazsız hizmet et her cânlıya
Kimsesizin düşkünün ayağı ol eli ol
Allâh için herkese hürmet et de sev sevil
Her göze diken olma sünbülü ol gülü ol

İncitme sen kimseyi kimseye incinme hem
Güler yüzlü tatlı dil her ağızın balı ol
Nefsine yan çıkıp da Ka'be'yi yıksan dahi
İncitme gönül yıkma ger uslu ger deli ol
Güneş gibi şefkatli yer gibi tevâzu'lu
Su gibi sehâvetli merhametle dolu ol
Gökçek gerek dervişin sanı yoksula baya
Suçluların suçundan geçip hoş görülü ol
Varlığından boşal kim yokluğa erişesin
Sözünü söyle gerçek Hulûsî'nin dili ol

Sonuç

Osman Hulusi Efendi ve halen devam eden Darende hareketi şimdiye kadar kurduğu çok sayıdaki okul, köprü, çeşme, cami, yurt, hastane, sağlık ocağı, hükümet konağı gibi binalar ve sosyal faaliyetleriyle yakın dönem cemaat-cemiyet ilişkileri için önemli ve incelemeyi hak eden bir örnek teşkil etmektedir. Bir tarikat olarak Darende Hareketi, evrad ve ezkar gibi hususlarda Nakşi geleneğine tabidir. Ancak onu benzerlerinden farklı kılan tarafı daha ziyade toplumla ilişki biçimidir. Daha çok bu yönüyle ele alınan hareketin yapısı ve etkileri birkaç madde halinde şöyle özetlenebilir:

1. Memleket sathına da yayılmakla birlikte esas olarak Darende etrafında kümelenen hareket öncelikle burayı ihya ve imar etmiş; orijinal mimari dokusu, çarşıları, esnaf ilişkileri, misafirhaneleri ve çevre düzenlemesi ile ilçeye kendi rengini vermiştir. Maraş depreminde binlerce kişiye ev sahipliği yaparak sosyal dayanışmayı sağlamış ve adeta devletin gönüllü ve yerel organı olarak hareket etmiştir. Diğer taraftan her yıl binlerce mensup ve sevenlerinin ziyaretini celp etmek suretiyle ilçenin ekonomik olarak ayakta kalmasına katkı sağlamaktadır. Bütün bu faaliyetler, "Elime bir parça taş geçse memleketimin istifadesi için kullanırım" diyen Osman Hulusi Efendi'nin ve mensuplarının memleket sevgisinin bir tezahürüdür.
2. Darende ekolü bu imar ve inşa edici özellikleriyle bir bakıma tarihteki Kolonizatör Türk Dervişlerine benzetilebilir. Ömer Lütfi Barkan küçük bir uç beyliği iken büyük bir imparatorluk hâline gelen Osmanlı Devleti'nin bu başarısında söz konusu dervişlerin yapıcı rolünden bahseder. Onlar, atıl haldeki arazileri şenlendirip köyler ve zaviyeler kurarak, muhtelif zanaatları icra ederek, sınır boylarındaki derbentlerde bir nevi güvenlik merkezi oluşturarak, "âyende ve revende" için beslenme ve barınma imkânı sağlayarak, kısacası bir yönüyle dini-tasavvufi diğer yönüyle de siyasi ve iktisadi yahut dünyevî faaliyetleriyle -Remzi Oğuz

Arık'ın ifadesiyle- coğrafyanın vatana dönüşmesini sağlamışlardır. Diğer bazı özellikleri bakımından da Darende ekolünü Yahya Kemal, Nurettin Topçu, Remzi Oğuz Arık gibi isimler tarafından temsil edilen Anadoluculuk hareketine benzetmek mümkündür. Bu harekette esas olan lafzi milliyetçilik değil ameli milliyetçiliktir. Bu sevgi memleketin her karışını emekle, alın teriyle ıslatmakla ispat olunur. Darende hareketi Anadoluculuk hareketinin adı konmamış güncel bir versiyonu sayılabilir.

3. Cemaatin ve bilhassa Osman Hulusi Efendinin siyasilerle ve bürokratlarla yakın teşrik-i mesaisine rağmen daima siyaset üstü kalma hassasiyeti de günümüzde yer yer krizlere yol açan cemaat-siyaset ilişkileri için iyi bir örneklik vasfı taşımaktadır.
4. Nihayet Osman Hulusi Efendi'nin tebliğ dili olarak şiir ve edebiyatı seçmesi ve bu şiirlerde kullandığı zengin kelime kadrosu, çok hızlı bir dil erozyonunun yaşandığı ülkemizde dilimiz açısından bir kazanç teşkil eder. Benzer bir durum bilhassa Risale-i Nur için de söylenebilir.

Kaynakça

Abdulcelil, Tarık. "Seyyid Hulûsi Efendi'nin Hutbelerindeki Ahlâkî Değerler". *Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyum Tebliğleri*, Nasihat Yayınları, Ankara, 2013.

Akgündüz Ahmet –Öztürk Said –Baş Yaşar, *Darende Tarihi,* Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 2002.

Akkuş, Mehmet, "Osman Hulûsi Efendinin Mektubâtı", *Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyum Tebliğleri,* Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yay., Ankara, 1997.

Akkuş, Mehmet. "Osman Hulusi Efendi'nin İhramcızade İsmail Hakkı Toprak'a Mektupları". *Bir Gönül Eri İhramcızade İsmail Hakkı*. ed. Alim Yıldız, Buruciye Yayınevi, Sivas, 2013.

Akpınar, Ali. "Hulûsî Efendi'nin Dîvânı'nda Kur'ân Ayetleri". *Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyum Tebliğleri*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2010.

Aksoy, Hasan, "Osman Hulûsî Efendi Hazretlerinin İlme Verdiği Değer ve Önem", *Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyum Tebliğleri,* Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yay., Ankara, 1997.

Alıcı, Lütfi, *İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2001.

Alvan, Türkan. "Nihat Öztoprak, Seyyid Osman Hulûsî Efendi Dîvânı". *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 16 (29 Aralık 2020), 477-481. https://doi.org/10.16947/fsmia.849276

Anderson, B. (2020). Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. In *The new social theory reader* (pp. 282-288). Routledge.

Ateş, Osman Hulusi, *20.Yüzyıl Mutasavvıf Divan Şairi Seyyid Osman Hulusi Efendi Dîvânı,* (İnceleme- Metin- Nesre Çeviri: Nihat Öztoprak), Nasihat Yayınları, İstanbul, 2020.

Ateş, Osman Hulusi, *Dîvân-ı Hulûsi-i Darendevî,* (Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), Nasihat Yayınları, İstanbul, 2006.

Ateş, Osman Hulusi, *Mektûbât-ı Hulûsi-i Darendevî,* (Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), Nasihat Yayınları, İstanbul, 2006.

Ateş, Osman Hulusi, *Şeyh Hamidi Veli Minberinden Hutbeler, (*Yayına Hazırlayanlar: Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), Nasihat Yayınları, Ankara, 2016.

Ateş, Osman Hulûsi, *Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî*, 1. Baskı, İstanbul, 1986.

Ateş, Osman Hulûsi, *Mektûbât-ı Hulûsi-i Darendevî*, (Haz. Mehmet Akkuş), Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yayınları, Ankara, 1996.

Ateş, Osman Hulûsî. *Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî*. İstanbul: Nasihat Yayınları, 3. Basım, 2016.

Atik, Hikmet. "Hulûsî-i Dârendevî Dîvânı'nda Gönül ve Aşk Kavramları". *Hulûsî Efendi Güldestesi III. Somuncu Baba ve Hulûsî Efendi Kültür Etkinlikleri*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.

Ay, Ümran. "Osman Hulûsi Efendi (k.s.) Dîvânı'nda Vatan Sevgisi". *Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2010.

Ayık, Recep. *Divan-ı Hulûsî-i Darendevî'de Dînî Tasavvufî Muhteva*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Aytaç İsmail - Acun Hakkı, *Sanat Tarihi Açısından Şeyh Hamid-İ Veli Somuncu Baba Külliyesi,* Nasihat Yayınları, Ankara, 2023.

Bauman, Z., *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press, 2000.

Bauman, Z., *Kimlik*. (M. Hazır, Çev.). Heretik yayıncılık, 2017.

Bauman, Z., *Akışkan modern dünyada kültür*. (İ. Çapcıoğlu & F. Ömek, Çev.). Atıf yayınları., 2016.

Barkan, Ömer Lütf, "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, s. 2, Ankara, 1942.

Cengiz, M. Ali - Adıgüzel, Yüksel - Gülseren, Mehmet, *Somuncu Baba*, Şeyh Hamid-i Velî Camii İhya ve Onarım Derneği Yay., Ajans Türk Matbaası, Ankara 1965.

Çelik, Yakup. "Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de Bugün – Yarın'ın Kavram Değerleri ve Yüklendiği Fonksiyonlar", *Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyum Tebliğleri,* Ankara: Nasihat Yayınları, 2013.

Çetin, Osman, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1981.

Çınar, Fatih. "Darende'de Bir Yazma Eser Hâzâ Kitâb-ı Seyyid Battâl Gâzî". *Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyum Tebliğleri,* Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları, 1997.

Çiçek, Yakup. "Divan-ı Hulûsî'ye Kuran – Sünnet Açısından Bir Bakış". *Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyum Tebliğleri*. Ankara: Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları, 1997.

Darende Cumhuriyet İlkokulu Mezuniyet Albümü 1921-1951. thk. Resul Kesenceli - Musa Tektaş. Darende: Nasihat Yayınları, 2. Basım, 2012.

Demir İsmet, Yıldırım H. Osman, *Beşiktaşlı Şeyh Yahya Efendi ve Üveysilik*, Şeyh Yahya Efendi Kültür ve Araştırma Vakfı, İstanbul, 2000.

Deniz, Sebahat, "Divanı'na Göre Osman Hulûsi Efendi (k.s.)'nin 'Leylâ'sı". *Uluslararası Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyumu Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2013.

Dokuyan, Sabit, "Tekkelerin Kapatılması ve Tasfiyesi Süreci (1925- 1938)", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Ankara, 2021.

Doğan, Ahmet Işık, "Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları, Tekkeler, zaviyeler ve Benzer Nitelikteki fütüvvet yapıları", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1977.

Doğan, Süleyman. *Mutasavvıfların Eğitim Metodu*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2010.

Doğan, Süleyman."Dehlevî'den Dârendevî'ye: Şair Osman Hulusi", *Somuncu Baba Dergisi*, Haziran 2024.

El-Âyidî, Ahmed Sami. "Şeyh Seyyid Osman Hulusi Efendi ve Vakıf Anlayışı". *Uluslararası Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyumu Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2013.

Eraydın, Selçuk, *"Merhum Hulûsî Ateş'in Edebi Cephesi"*, Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyum Tebliğleri, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yay., Ankara 1997.

Eyice, Semavi, Tarih Boyunca İstanbul, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2006.

Gündüz, İrfan. "Darendeli Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Hazretleri". *Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyum Tebliğleri*, Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

Gündüz, İrfan. "Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi'nin Tarikat ve İrşat Anlayışı". *Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyum Tebliğleri*, Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

Güngör, Zülfikar. "Hulûsî-i Dârendevî Dîvânı'nda Hz. Muhammed". *Hulûsî Efendi Güldestesi III. Somuncu Baba ve Hulûsî Efendi Kültür Etkinlikleri*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2003.

Hadzımejlıd, Seikh Kazım. "Bosnalı Mürşitlerin Ortak Yolu ve Osman Hulûsi Efendi". *Uluslararası Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyumu Sempozyum Bildirileri*, Nasihat Yayınları, Ankara, 2013.

Hürriyet Gazetesi. "Evren Eğitim Hayırseverleriyle" (31 Ekim 1984). "Hulusi Efendi'den Turgut Özal'a 3 Nasihat". haz. Ece İncedursun. *Zirvedekiler*. Yayın, İstanbul, 1984.

İslamoğlu, Abdulmecit. "Osman Hulûsi Efendi Dîvânı'nda Seher Vakti". *Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyum Bildirileri,* Ankara: Nasihat Yayınları, 2012.

Jesenkoviç, Amina Siljak. "Hulûsî-i Dârendevî Dîvânı'nda Aşk Mesnevilerinin Unsurları". *Uluslararası Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyumu Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2013.

Kabaklı, Ahmet. "Hulûsî Efendi'de Üç Boyut". *Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Hayatı ve Eserleri*. İstanbul: Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları, 1991.

Kahraman, Abdullah. "Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi (k.s.)'nin Eserlerinde Fıkıh". *Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2010.

Kaplan, Mahmut. *Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Dîvânı'nda Gönül ve Aşka Dair*. Ankara: Nasihat Yayınları, 1. Basım, 2012.

Kara, Mustafa, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2005.

Karakoç, Sezai. *Hâtıralar*. 2 Cilt. İstanbul: Diriliş Yayınları, 2022.

Kesenceli, Resul, "Şeyh Hamid-i Veli Camii Haziresinde Medfun Zatlar Es-Seyyid Ahmed Nuri Efendi*", Somuncu Baba*, yıl: 3, Ankara Eylül 1997.

Kymlıcka, W. ve Patten, "Language rights and political theory". *Annual Review of Applied Linguistics*, *23*, 3-21, 2003.

Okuyucu, Cihan. "Hulûsi Efendi Dîvâni'nin İlham Kaynakları". *Uluslararası Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyumu Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2013.

Özköse, Kadir. "Hulûsî Efendi'nin Dîvânı'nda Öngörülen Gönül Safiyeti". *Somuncu Baba İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi* 154 (2013).

Öztoprak, Nihat. "Hikâyeleriyle Osman Hulûsi Efendi (k.s.)'nin Şiirleri". *Uluslararası Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyumu Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2013.

Öztoprak, Nihat. "Osman Hulûsî Efendi Dîvânı'nın İncelemesi". *20. Yüzyıl Mutasavvıf Dîvân Şâiri Seyyid Osman Hulûsî Efendi Dîvânı (İnceleme-Metin-Nesre Çeviri)*. İstanbul: Nasihat Yayınları, 2020.

Öztürk, İsmail Fehmi, *Darende Tarihi*, Düzce 1962

Öztürk, Ali, "Osman Hulûsî-i Dârendevî'nin Şiirlerinde Tarihî ve Efsanevî Şahsiyetler". *Hulûsî Efendi Güldestesi III. Somuncu Baba ve Hulûsî Efendi Kültür Etkinlikleri*. Ankara: Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, 2003.

Öztürk, Mehmet Ali. "Ömer Osman Hulûsî Efendi - 1". *Somuncu Baba İlim Kültür ve Edebiyat Dergisi* 17 (1998).

Pala, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.

Palakoğlu, İsmail, "Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'nin Edebi Cephesi", *Somuncu Baba Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 6, Eylül 1995.

Palakoğlu, İsmail, *Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş (k.s) Hayatı Şahsiyeti Eserleri Tesirleri Tasavvuf Felsefesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 1995.

Palakoğlu, İsmail. *Gönüller Sultanı Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Malatya, 2004.

Sarıoğlu, Mevlüt, *"Es-Seyyid Hacı Osman Hulûsi Darendevî"*, Somuncu Baba Dergisi, Yıl: 1, Sayı 1, Haziran, 1994

Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyum Tebliğleri, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yay., Ankara 1997.

Somuncu Baba ve Hulusi Efendi Kültür Etkinlikleri (14-24 Haziran 2000), Somuncu Baba Kültür ve Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2001

Somuncu Baba, Hulûsi Efendi Kültür Etkinlikleri, (Yay. Haz.: Musa Tektaş), Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yay., Ankara 2001.

Sundal, Fatma, *"Tarih ve Toplumsal Bilinç Önünde Hulûsi Efendi"*, Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyum Tebliğleri, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yay., Ankara 1997

Sundal, Fatma. "Somuncu Baba ve Hulûsî Efendi'nin Anlayışına Göre Manevi Eğitim". *II. Somuncu Baba ve Hulûsî Efendi Kültür Etkinlikleri*, Somuncu Baba Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Şimşek, Halil İbrahim. "Osman Hulûsi Efendi'nin Eserlerinde Tasavvufî Unsurlar".. *Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyum Tebliğleri*, Nasihat Yayınları, Ankara, 2010.

Şimşirgil, Ahmet. *Asırlara Hitâbeden Âlim Es-Seyyid Osman Hulusi Efendi Hayatı, Eserleri ve Şahsiyeti*. 2 Cilt. Nasihat Yayınları, İstanbul, 2015.

Tahralı, Mustafa. "Osman Hulûsî Efendi'nin Divanı'nda Yâr Sembolü". *Somuncu Baba ve Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Sempozyum Tebliğleri*. Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

Tanç, Nilüfer. "Geçtik Esrâr-ı Ene'l-Hak'dan". *Dîvân-ı Hulûsî-i Darendevîden Şerhler*. Nasihat Yayınları, 1. Basım, Ankara, 2012.

Taştemir, Mehmet. "Darende'de Somuncu Baba Camii Haziresinde Medfun Bir Sima; Hatip Hasan Efendi". *Uluslararası Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyumu Sempozyum Bildirileri*. Ankara: Nasihat Yayınları, 2013.

Tektaş, Musa, *"Kartvizitlerin Dili"*, Somuncu Baba Dergisi, Yıl:9 Sayı:39, Temmuz-Ağustos, 2002.

Tercüman Gazetesi, "Cumhurbaşkanı Eğitim Hayırseverlerini Kabul Etti" (31 Ekim 1984).

Uzun, Mustafa, "*Hulûsi Efendi Divanı'na Edebî Bir Bakış"*, Somuncu Baba ve es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Sempozyumu Tebliğleri, Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Yay., Ankara, 1997.

Yanardağ, Ayşe, "Tarikat, Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kaldırılmasına Dair Devrim Kanunu ve Uygulamaları", Gaziantep I. Tarih ve Kültür Kongresi, Gaziantep, 2017

Yapıcı, Ahmet, "Türkiye'de Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasının Sosyolojik Sonuçları", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Yekbaş, Hakan. "Dîvân-ı Hulûsî-i Dârendevî'de Gurbet". *Somuncu Baba ve Hulûsi Efendi Sempozyum Bildirileri*, Nasihat Yayınları, Ankara 2010.

Yılmaz, Ali. "Osman Hulusi Efendi Divanı'nda İhramcızade İsmail Hakkı Toprak". *Bir Gönül Eri İhramcızade İsmail Hakkı*. (ed. Alim Yıldız), Buruciye Yayınevi, Sivas, 2013.

Yılmaz, H. Kamil, Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997.

Yılmaz, Ömer, "Anadolu Milli Mücadele Hareketine Tekke ve Tarikat Şeyhlerinin Katkıları", Journal of Analytic Divinity 4, 148-165., 2020.